

ΚΙΤΣΟΥ ΜΑΚΡΗ

**Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΕΜΠΛΩΝ
ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΛΙΒΑΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ**

**Έκδοση του ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΛΙΒΑΔΙΩΤΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ
«ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ»**

ΑΘΗΝΑ 1989

**Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΕΜΠΛΩΝ
ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΛΙΒΑΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ**

 A stylized handwritten signature consisting of a large, looped initial followed by a horizontal line that extends to the right and then curves downwards.

А. Д. Прокопьев

ΚΙΤΣΟΥ ΜΑΚΡΗ

**Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΕΜΠΛΩΝ
ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΛΙΒΑΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ**

**ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΛΙΒΑΔΙΩΤΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ
«ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ»
ΑΘΗΝΑ 1989**

Η τελευταία φωτογραφία του ΚΙΤΣΟΥ ΜΑΚΡΗ με φόντο το Γεωργάκη Ολύμπιο κατά την ομιλία του στις 17 Σεπτεμβρίου 1988 σε συνέδριο, που έγινε στο ΛΙΒΑΔΙ ΟΛΥΜΠΟΥ, γενέτειρα της μητέρας του.

ΚΙΤΣΟΣ ΜΑΚΡΗΣ

*«Ζηλεύει ο χάρος με χωσιά
μακρά τότε βιγλίζει
και λάβωσέ του την καρδιά
και την ψυχή του πήρε».*

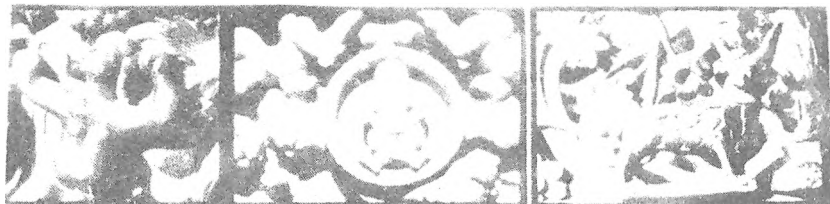
Έτσι έγινε κι έφυγε ο Κίτσος ο Μακρής από κοντά μας. Κι εμείς, όπως συμβαίνει κάθε φορά που φεύγει ένας φίλος, μείναμε ακόμη πιο φτωχοί κι άλλο τόσο μονάχοι. Γιατί αυτή τη φορά ο φίλος που έφυγε, άφησε την ιστορία που μας διηγότανε στη μέση. Έμεινε έτσι με το μολύβι και το χαρτί στο χέρι. Έτοιμος για να γράψει και να μας πει κι άλλα κομμάτια από τους μύθους και τις αλήθειες του που ανακάλυπτε ή έπλαθε για τα σπουδαία και τα μοναδικά του λαϊκού μας πολιτισμού. Ταξίδευε συχνά ο Κίτσος κι έλειπε πολλές φορές από κοντά μας. Μα το ταξίδι του αυτό που δεν έχει γυρισμό, δεν το περιμέναμε. Γιατί τον Κίτσο εμείς δεν τον μετρούσαμε με το χρόνο και τους καιρούς. Γαλήνιος όπως ήτανε, παιδικός και ανέμελος, ταξιδευτής και ακούραστος είχαμε πιστέψει πως δεν θα τον σκέπαζαν ποτέ τα επικήδεια άνθη μας, ούτε θα τον κάρφωναν στη γη που τόσο είχε αγαπήσει, οι επικήδαιοι σπαραγμοί μας. Μέσα από τα γραψίματά του, τις λαϊκές ζωγραφιές του, τα όσα μονάχος του και αυτοδίδακτος έμαθε να σκαρφίζεται, δεν σ' άφηναν να τον βάλεις δίπλα στο χάρο.

Τον τραγουδούσε ο Κίτσος το χάρο. Τον κορόιδευε γιατί τον έβλεπε σαν ζωγραφιά κι αυτόν, σαν λαϊκό καλαμπούρι. Έτσι κατάφερνε μέσα από ό,τι ερευνούσε και δάμαζε, μικρό ή μεγάλο, σπάνιο ή καθημερινό, να περνάει σε μια αθανασία δική του προσωπική. Το καταλάβαινες αυτό, όταν τον έβλεπες να παίζει με τα παιδιά, να τα θαμπώνει με τα απλοϊκά ταχυδακτυλουργικά του. Όταν τον άκουγες

να σκαρφίζεται τις δικές του λέξεις, τη δική του τη γραμματική της ζωής. Κι αυτό σε οποιαδήποτε ώρα, όσο επίσημη κι αν ήταν αυτή. Γιατί ο Κίτσος ο Μακρής, δεν έγινε ποτέ ένας από τους επίσημους. Μπορεί να καθότανε στα πρώτα καθίσματα, δεν ήτανε όμως τζαμπατζής. Κι όταν βρισκότανε μπροστά στο μάτι της τηλεόρασης, αυτό το αλήθωρο και μειωτικό μάτι του Πολύφημου, χαϊρότανε. Γιατί μέσα από αυτό έβλεπε το λαό και ήξερε πως και αυτός τον έβλεπε. Άκουγε πολύ και προσεκτικά ο Κίτσος. Μιλούσε λίγο. Δεν τραγουδούσε ποτέ. Λάτρευε τα λογοπαίγνια, τις μικροκοροϊδίες, χαϊρότανε το κρασάκι, έτριβε τα χέρια του σαν παιδί, όταν πλησίαζε ο δίσκος με τα γλυκά, και μουρμούριζε κάθε φορά: «Τι κρίμα να χορταίνει κανείς». Στην πραγματικότητα ο Κίτσος ο Μακρής ήταν ο αχόρταγος της ζωής. Δεν του έφτανε τίποτα. Δεν ευχαριστιόταν με τίποτε. Ήτανε πικρός και δίκαιος κριτής. Έψαχνε κι αναζητούσε μέσα στα χρώματα, στα σχήματα, στους ήχους και στις φωνές, στις παραφωνίες. Κι όταν σώπαινε δεν ήταν γιατί του έλειπαν τα λόγια. Ήτανε γιατί ήθελε πάντα αυτό που θα έλεγε να έχει τη μορφή ενός τέλει επιγράμματος. Προτιμούσε, λοιπόν, να ψάχνει το λόγο και τη σκέψη του, παρά να μιλάει πρόχειρα. Είναι να μνημονεύεται όσο γίνεται πιο συχνά σε λόγους ζωής και αγώνα, σε λόγους δημοκρατίας. Να μνημονεύεται σε λόγους απλούς, που μιλούν λόγια καθημερινά, για τα αστεία, που μιλούν για τις κόκκινες ανεμώνες του Πηλίου, τις εκκλησίες του Κισού, τα χρώματα του βαρελιού, το χρώμα των απλών κεραμικών του λαού. Είναι ένας φίλος αυτός, όπως τα στιχάκια του ημερολογίου, που τα μαθαίνεις από έξω και τα λες ψιθυριστά όταν περνάς τη νύχτα από δύσκολους και σκοτεινούς δρόμους για να μην σου δέσει τα πόδια ο φόβος. Γιατί και ο ίδιος ο Κίτσος ο Μακρής δεν φοβότανε τίποτα. Κι αυτό φαίνεται να ζήλεψε ο χάρος.

*Και λάβωσέ του την καρδιά
και τη ψυχή του πήρε.*

· Γ Χ. Χουρμουζιάδης: είναι καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ.

Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΕΜΠΛΩΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΛΙΒΑΔΙΟΥ

(Ανακοίνωση του Κίτσου Μακρή στο Συνέδριο που οργάνωσαν ο Πολιτιστικός Οργανισμός του Δήμου Ελασσόνας και οι Σύλλογοι Λιβαδιωτών της Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Κατερίνης, Λάρισας, Ελασσόνας «Γεωργάκης Ολύμπιος», στις 17.9.88 στο ΛΙΒΑΔΙ ΟΛΥΜΠΟΥ).

Πριν από αρκετά χρόνια, σ' αυτή την αίθουσα, ακούσαμε μια διάλεξη του Αντώνη Φαρμακιώτη. Ήταν μια διάλεξη πάρα πολύ καλή, πάρα πολύ οργανωμένη και με απόψεις οι οποίες ήταν σοβαρές. Αλλά, όπως ξέρετε, κάθε θέμα έχει άπειρες πλευρές. Σήμερα θα προσπαθήσω να παρουσιάσω μερικές από αυτές σε ό,τι αφορά, βεβαίως, τα τέμπλα των εκκλησιών του Λιβαδίου.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το ύφος του χωριού και η αρχιτεκτονική του, αλλά ακόμη και αυτό που θα λέγαμε πολεοδομία έχει μια δομική αυστηρότητα.

Τα κτίρια δεν έχουν την ποικιλία στη διακόσμηση που βλέπουμε σε άλλες περιοχές. Σε πολλά αρχοντικά βλέπουμε μια δωρική λιτότητα. Έτσι που να μην προετοιμάζεται κανείς να δει αυτό το χείμαρρο του «μπαρόκ» που υπάρχει μέσα στους ναούς.

Στο μικρό Βυζαντινό Μουσείο που βρίσκεται έξω από την εκκλησία της Παναγίας βλέπουμε μερικά παλιότερα κομμάτια τέμπλων. Όλα αυτά είναι έργα του 18ου αιώνα. Περίπου από το 1750 και πέρα. Κι αυτό γιατί τα τέμπλα αυτά ανήκουν σε ένα ευρωπαϊκό στυλ που λέγεται «μπαρόκ».

Το «μπαρόκ» είναι η αιχμή του δόρατος της αντιμεταρρύθμισης εναντίον της θρησκευτικής μεταρρύθμισης στην Ευρώπη. Δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, είναι η καλλιτεχνική έκφραση της καθολικής εκκλησίας.

Κι εδώ υπάρχει μια αντινομία, γιατί την εποχή αυτή έχουμε μια έντονη διαμάχη ανάμεσα στην ορθοδοξία και τον καθολικισμό, κυρίως εξαιτίας των διαφόρων μισειονάριων δηλαδή διαφόρων ανθρώπων που έστειλε η δυτική εκκλησία στην Ελλάδα για προπαγάνδα.

Αλλά πώς περνάει το «μπαρόκ» μέσα στον ορθόδοξο ναό; Ίσως να ισχυρίζονταν κανείς ότι πέρασε γιατί οι Έλληνες δεν ηξεραν αυτό το πράγμα. Δεν είναι όμως έτσι. Υπάρχουν πολλά συμβόλαια που όταν μιλάνε για «ανάθεση τέμπλων» αναφέρουν «κατά τον τύπο της Βιέννης». Τύπος, δηλαδή, που είναι κυρίαρχος του ελληνικού μπαρόκ.

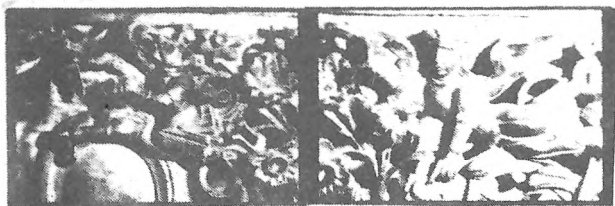
Η αντιμεταρρύθμιση αντιπαραθέτει μπροστά σε κείνη την τρομερή λιτότητα των ναών των διαμαρτυρομένων ένα στυλ πλούσιο γεμάτο από μορφές, σχήματα, κίνηση, πυκνότητα και σύνδεση με την καθημερινή ζωή. Το στυλ αυτό δεν ήταν μόνο εκκλησιαστική τέχνη. Πέρασε στην κοσμική ζωγραφική, στην πολεοδομία, στην χαλκουργία,

στην χρυσοχοϊκή και, βέβαια, στην ξυλογλυπτική. Έτσι δημιουργείται η καλλιτεχνική αυτή τάση.

Από την άλλη μεριά τί συμβαίνει με το Λιβάδι και μερικούς άλλους ορεινούς οικισμούς;

Το Λιβάδι είναι, βέβαια, κτηνοτροφικό χωριό. Ωστόσο έχει μια πλούσια δραστηριότητα σε ό,τι αφορά το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τη χειροτεχνία. Και εδώ υπάρχει μια διαφορά. Οι καθαρά κτηνοτροφικοί πληθυσμοί αντλούν τις μεθόδους παραγωγής των από την προγονική πείρα. Δηλαδή πώς θα σπείρουμε, θα θερίσουμε, θα κάνουμε το τυρί κλπ., κλπ., είναι γνώσεις που τις παίρνουν από τον πατέρα τους, εκείνος από το δικό του πατέρα κ.ο.κ. Αυτό δημιουργεί μια νοοτροπία πολύ πιο απρόθυμη να δεχτεί και να αφομοιώσει ξένα στοιχεία.

Αντίθετα οι μεταποιητικοί πληθυσμοί και οι εμπορικοί ακόμα είναι υποχρεωμένοι για να επιζήσουν να έχουν συνεχώς μια ανανεούμενη πληροφόρηση. Πρέπει, δηλαδή, να μαθαίνουν τις προόδους της τέχνης τους, την ισοτιμία των νομισμάτων, τη διακύμανση της ζήτησης, κι ακόμα να ξέρουν να αλληλογραφούν, να λογαριάζουν, να ταξιδεύουν άλλοτε μόνιμα κι άλλοτε παροδικά στο εξωτερικό. Αυτό βοηθάει τη νοοτροπία αφομοίωσης ξένων στοιχείων. Δεν είναι, βέβαια, μια ιδιαιτερότητα μόνο του Λιβαδιού. Παρουσιάζεται στη ζωγραφική του σπιτιού του Σβαρτς, των αρχοντικών της Σιάτιστας, της Καστοριάς, της Βέ-

ροιας, των Ζαγοροχωρίων, ακόμη κι έξω από την Ελλάδα, στη Μικρά Ασία, αυτό που λέγεται τουρκομπαρόκ. Έτσι εξηγείται γιατί ο πληθυσμός του Λιβαδίου αποδέχεται το μπαρόκ.

Στα περισσότερα τέμπλα του Λιβαδίου υπάρχει κίνηση, ανησυχία, επίδειξη ζωτικότητας και στοιχεία της καθημερινής ζωής. Είναι έντονα ανάγλυφα με διαμπερή κενά που δίνουν στο ξυλόγλυπτο μια αίσθηση ταντέλας, αντίθετα με τα παλιότερα που είναι ένα επίπεδο με πολύ μικρή προεξοχή.

Το τέμπλο της εκκλησίας της Παναγίας είναι παλιότερο από την εκκλησία που σημαίνει ότι προέρχεται από αλλού. Υπάρχει μια επιγραφή εδώ που από κανέναν δεν προσέχθηκε, μέχρι σήμερα. «1795. ΕΓΛΙΨΕ ΠΡΩΤΟΣ ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ».

Στην ίδια επιγραφή αναφέρεται ένας Στέργιος, ο οποίος ζωγράφισε το τέμπλο, το όνομα του ιερέα και ενός επιτρόπου της εποχής. Δεν ταυτίζονται τα ονόματα αυτά με τίποτα γιατί για την εκκλησία υπάρχει μόνο το βαφτιστικό όνομα κι όχι και το επίθετο όπως το διαπιστώνουμε στους γάμους, βαφτίσια κλπ. Ωστόσο η επιγραφή αυτή μας δίνει πολύτιμα στοιχεία (χρονολογία, όνομα επισκόπου και τεχνίτη κλπ.).

Στα τέμπλα της Παναγίας, αλλά και Αγίων Αναργύρων και Αγίας Παρασκευής διακρίνουμε:

- Πυκνή και πλούσια διακόσμηση.
- Καθαρή παρουσίαση των χαρακτηριστικών του ανθρώπινου φύλου (π.χ. του Αδάμ, της Εύας, κλπ.).
- Έντονη κίνηση και ζωή.
- Απεικόνιση καθαρή του σώματος χωρίς τη γνωστή αφαίρεση που υπάρχει στη βυζαντινή παράδοση. (Ιδιαίτερα το βλέπουμε αυτό στο τέμπλο της Αγίας Παρασκευής). Εδώ το ανθρώπινο κορμί παίρνει βάρος, όγκο, υπόσταση.

Από το τέμπλο του Αγίου Κωνσταντίνου.

Στο τέμπλο του Αγίου Κωνσταντίνου (τέλη 18ου αιώνα), που είναι και επιχρυσωμένο, βλέπουμε και τολμηρές μορφές με κάποια όμως ασάφεια. Κι αυτό γιατί οι τεχνίτες προκειμένου να «κολλήσουν» χρυσό αναγκάζονται να αποφεύγουν τις λεπτομέρειες.

Στις διάφορες σκηνές –οι άγγελοι παράδειγμα– δε βλέπουμε τα στοιχεία της βυζαντινής τέχνης. Αυτό δε σημαίνει ότι απιστούν στην παράδοση. Η παράδοση δεν είναι κάτι στατιτό. Συνεχώς εξελίσσεται, συνεχώς εμπλουτίζεται. Βέβαια αυτός ο πλουτισμός ενσωματώνεται, γίνεται σάρκα από τη σάρκα της παράδοσης, και, φυσικά, εξελίσσεται.

Στο τέμπλο του Αγίου Κωνσταντίνου υπάρχει μια τολμηρή σκηνή. Είναι μια γυμνή γυναίκα η οποία χορεύει και, μάλιστα, με αναίδεια βγάζει και τη γλώσσα από το στόμα της. Παρουσιάζονται όλα τα στοιχεία του σώματος, μαστοί, ομφαλός, τα πάντα με πλήρη λεπτομέρεια.

Σκεφτείτε ότι μιλάμε για ένα ορεινό χωριό στα τέλη του 18ου αιώνα. Αυτό σημαίνει, ας το πούμε έτσι, κάποια αποδοχή. Δεν έχει σημασία που ο καλλιτέχνης δεν κατάγεται από δω, προφανώς έρχεται από άλλο μέρος, αλλά πως αυτό γίνεται αποδεκτό από τους επιτρόπους, από τον ιερέα κι από το κοινό, το οποίο φαίνεται να έχει ξεπεράσει μερικά ταμπού.

Με τις διαφάνειες που είδατε δεν προσπάθησα να σας δείξω το σύνολο των έργων που είναι βέβαια εύκολη υπόθεση. Προσπάθησα να σας δώσω αυτό το ύφος της εποχής και συγκεκριμένα της πενηνταετίας 1750-1800, στην οποία ανήκουν τα τέμπλα του Λιβαδίου και τα οποία παρουσιάζουν αυτή την ιδιαιτερότητα...

ΚΙΤΣΟΣ ΜΑΚΡΗΣ

ΣΗΜ. Η ομιλία του Κίτσου Μακρή έγινε με σύγχρονη προβολή slides (διαφάνειες). Η γραπτή απόδοσή της είναι φυσικό να παρουσιάζει ορισμένες αδυναμίες.

Το τεύχος αυτό εκδόθηκε
από το Σύλλογο Λιβαδιωτών της Αθήνας
«ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ»
με την ευκαιρία του φιλολογικού μνημοσύνου
για τον ΚΙΤΣΟ ΜΑΚΡΗ
που οργάνωσαν στην Αθήνα
η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία των Θεσσαλών
και ο Σύλλογος Λιβαδιωτών της Αθήνας
«ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ».
Την έκδοση επιμελήθηκε
ο Χρήστος Β. Χειμώνας

Το Διοικητικό Συμβούλιο του
Συλλόγου Λιβαδιωτών της Αθήνας
«ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ»

Δ.Ι. Προκόβας, πρόεδρος

Θ.Δ. Φράγκος, αντιπρόεδρος

Σ.Α. Καρανίκας, γεν. γραμματέας

Χ.Η. Κύρκος, ταμίας

Κ.Α. Κυλώνης, έφορος

Μ.Αλ. Σακελλαροπούλου, σύμβουλος

Σ.Δ. Μεζίλης, σύμβουλος